

مدیریت تحصیلات تکمیلی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

بررسی صور خیال در دیوان ظهیرالدین فاریابی

استاد راهنما :

دکتر حیدر علی دهمرده

استاد مشاور:

دکتر محمد مجوزی

تهیه و تدوین:

احمد کمالی زاده

مهر ماه ۹۲

تقدیم به:

آنان که اهل یافتنند اهل یافتند

و آنان که متواضعانه معترفند که حقیقتی را یافته اند، نه کل حقیقت را...

و

تقدیم به پدر عزیز و مادر مهربانم

باشد که پاشکوی قطره‌ای از دریای محبت بی‌کرانشان

باشم.

تقدیم به خواهران و برادرانم

آنان که همواره در هر شرایطی مرا مورد لطف بی‌نهایتی خود قرار دادند.

شکر و قدردانی

پاس بی نیت خدای را که دیای بی منتهای بخشش است و فضل، برکانات گشوده و سایه لطف برندگان گسترده و بانست خود، مراد زینت ایمان آراسته و درخنده لطف منزل داده است. چگونه شکر اورا گویم که منت را بر من تمام کرده و از سر رحمت خود، مراد زمره جوندگان علم و دانش قرار داده است. چگونه شکر اورا گویم که آلاء و نعمت های او در اطرافم آن چنان انباشته است که مجال نه شکر، که شارش نیست. من چگونه نوای ملک الحمد سردهم که این نوای ارادت، خود از بی شمار نعمت های او ست و محتاج ملک الحمدی دیگر.

در این رهگذر، به رسم ادب خود را ملزم می دانم که مراتب شکر و سپاس خالصانه خود را از استاد راهنمای گرانقدرم جناب آقای دکتر حیدر علی دهمرده عرضه دارم که همیشه مرا مورد لطف خود قرار دادند. همچنین با تواضع تمام، شکر و سپاس خالصانه خود را از استاد مشاور عزیزم جناب آقای دکتر محمد مجوزی که در طول این مسیر مرا راهنمایی فرمودند، ابراز می دارم. همچنین بر خود واجب می دانم که از دلسوزی های پدرانه استاد گرانقدر دکتر محمد میر که انصافاً مراد را می است و راهنمایی های استاد بزرگوار جناب آقای علی رضا محمودی که به تواضع و حسن خلق زبانزد و همچنین از استاد بزرگوار احمد سنجلی که در احساس مسؤلیت کم نظیر است، شکر و قدردانی نمایم. از دوستان عزیزم آقایان حسین آقاسی، قاسم احمدی، وحید بهزادی، محمد آزاد، محمد داوودی، سلمان بهزادی، شرام افراسیابی، هادی نیکی و واسطه القدر آن بامحمد سعیدی؛ همچنین از همکلاسی های عزیزم آقایان امیر بارلو، عباس بصیر احمد، مهدی جوانخت، علیرضا کاجاناز، مرتضی سلیمانی و همه کسانی که حضورشان قوت قلبی بود برای گذر از این مرحله از زندگیم قدردانی می نمایم.

در پایان زیباترین سپاس ها را به پدر بزرگوارم و مادر عزیزتر از جانم تقدیم می دارم. همچنین از خواهران و برادران عزیزم که همواره در فراز و نشیب این مسیر، یار و پشتیبانم بودند شکر می نمایم و از بهدلی، مهربانی و صبوری شان بی نیت سپاسگزارم.

چکیده

ظهیرالدین فاریابی از بزرگ‌ترین شاعران اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفت هجری است که از او به عنوان یک شاعر بین سبکی و حلقه واسط سبک خراسانی و عراقی یاد می‌کنند. او برای زیبا سازی کلام و افزودن بر حسن تأثیر اشعار خود از فنون بلاغی مختلف بهره گرفته که در این بین کاربرد صورخیال یعنی تشبیه، استعاره، کنایه و مجاز سهم عمده‌ای را دارا می‌باشد. در این پژوهش که با هدف شناخت معیارهای اصلی زیبا ساختی اشعار ظهیر فاریابی و به شیوه توصیفی - تحلیلی صورت گرفته، نحوه کاربرد صورخیال، چگونگی ساختار، اشکال آن و تحولات سبکی بررسی شده و در پایان هر بخش جدول آماری ارائه شده است. نتیجه این پژوهش ظهیر فاریابی را یکی از پیشروان تغییر سبک از خراسانی به عراقی معرفی می‌کند که در هر چهار فن بیانی و بویژه تشبیه و استعاره چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی مقدمات تغییر سبک از خراسانی به عراقی را مهیا کرده است.

کلمات کلیدی: ظهیرالدین فاریابی، بلاغت، صورخیال، سبک.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۱-۱- مقدمه	۱
۱-۲- اهمیت موضوع	۲
۱-۳- پیشینه تحقیق	۳
۱-۴- اهداف تحقیق	۵
۱-۵- سؤالات تحقیق	۵
۱-۶- روش تحقیق	۵
۱-۷- زندگی نامه و شعر ظهیرالدین فاریابی	۶
۱-۸- مذهب ظهیر	۸
۱-۹- شعر ظهیر فاریابی و تحول سبک از خراسانی به عراقی	۹
۱-۱۰- نظر بزرگان درباره ظهیر	۱۱
۱-۱۱- مباحث نظری صورخیال	۱۲
۱-۱۲- خیال و شعر	۱۳
۱-۱۳- تعریف خیال	۱۴

فصل دوم: بررسی صور خیال در متون ادبی

بخش اول: گفتاری در تشبیه	۱۷
۲-۱-۱- تشبیه به اعتبار حسی یا عقلی بودن طرفین	۱۸
۲-۱-۱-۱- هر دو طرف حسی	۱۸
۲-۱-۱-۲- مشبه عقلی، مشبه به حسی	۱۸
۲-۱-۱-۳- مشبه حسی و مشبه به عقلی	۱۸
۲-۱-۱-۴- هر دو طرف عقلی	۱۹
۲-۱-۲- انواع تشبیه به لحاظ افراد و یا ترکیب طرفین تشبیه	۱۹

- ۱۹..... ۲-۱-۲-۱- تشبیه مفرد به مفرد
- ۱۹..... ۲-۱-۲-۲- تشبیه مفرد به مرکب
- ۱۹..... ۲-۱-۲-۳- تشبیه مرکب به مفرد
- ۲۰..... ۲-۱-۲-۴- تشبیه مرکب به مرکب
- ۲۰..... ۲-۱-۳- تشبیه به اعتبار وجه شبه
- ۲۰..... ۲-۱-۳-۱- ذکر یا حذف وجه شبه
- ۲۰..... ۲-۱-۳-۱-۱- تشبیه مفصل
- ۲۱..... ۲-۱-۳-۱-۲- تشبیه مجمل
- ۲۱..... ۲-۱-۳-۲- قریب یا بعید بودن وجه شبه
- ۲۱..... ۲-۱-۳-۲-۱- تشبیه قریب (مبتذل)
- ۲۲..... ۲-۱-۳-۲-۲- تشبیه بعید (غریب)
- ۲۲..... ۲-۱-۳-۲-۳- حقیقی و خیالی بودن وجه شبه
- ۲۲..... ۲-۱-۳-۲-۳-۱- وجه شبه تخیلی
- ۲۲..... ۲-۱-۳-۲-۳-۲- وجه شبه تحقیقی
- ۲۳..... ۲-۱-۴-ادات تشبیه
- ۲۳..... ۲-۱-۴-۱- تشبیه مرسل (صریح)
- ۲۳..... ۲-۱-۴-۲- تشبیه مؤکد(محذوف الادات)
- ۲۳..... ۲-۱-۵- تشبیه بلیغ
- ۲۴..... ۲-۱-۶-انواع تشبیه به لحاظ شکل
- ۲۴..... ۲-۱-۶-۱- تشبیه ملفوف
- ۲۴..... ۲-۱-۶-۲- تشبیه مفروق
- ۲۴..... ۲-۱-۶-۳- تشبیه تسویه
- ۲۵..... ۲-۱-۶-۴- تشبیه جمع
- ۲۵..... ۲-۱-۶-۵- تشبیه معکوس (مقلوب)

- ۲۵ ۲-۱-۶-۶- تشبیه مضمَر
- ۲۵ ۲-۱-۶-۷- تشبیه تفضیل
- ۲۶ ۲-۲- بخش دوم گفتاری در استعاره
- ۲۶ ۲-۲-۱- تعریف استعاره
- ۲۸ ۲-۲-۲- ارکان استعاره
- ۲۹ ۲-۲-۳- تقسیم بندیهای استعاره
- ۲۹ ۲-۲-۳-۱- استعاره به اعتبار طرفین
- ۲۹ ۲-۲-۳-۲- استعاره به اعتبار جامع
- ۲۹ ۲-۲-۳-۲-۱- استعاره وفاقیه و استعاره عنادیه
- ۳۰ ۲-۲-۳-۳- استعاره عامیه (مبتذله) و استعاره خاصیه (غریبه)
- ۳۰ ۲-۲-۳-۴- استعاره مصرحه به اعتبار همراهی یا عدم همراهی طرفین
- ۳۰ ۲-۲-۳-۴-۱- استعاره مصرحه مجردة
- ۳۰ ۲-۲-۳-۴-۲- استعاره مصرحه مرشحه
- ۳۱ ۲-۲-۳-۴-۳- استعاره مصرحه مطلقه
- ۳۱ ۲-۲-۳-۵- استعاره به اعتبار مستعار
- ۳۲ ۲-۲-۳-۵-۱- استعاره اصلیه
- ۳۲ ۲-۲-۳-۵-۲- استعاره تبعیه
- ۳۲ ۲-۲-۳-۶- تشخیص (persoification)
- ۳۳ ۲-۲-۳-۷- استعاره تهکمیة (تملیحیه)
- ۳۴ ۲-۲-۳-۸- اهمیت استعاره
- ۳۵ ۲-۲-۳-۹- اهداف استعاره
- ۳۶ ۲-۳- بخش سوم گفتاری در مجاز
- ۳۷ ۲-۳-۱- علاقه کلیت و جزئیت
- ۳۷ ۲-۳-۲- حال و محل (ظرف و مظروف)

- ۳۷ ۲-۳-۳- علاقه لازمیت ملزومیت
- ۳۸ ۲-۳-۴- علاقه سبب و مسبب
- ۳۸ ۲-۳-۵- علاقه ماکان
- ۳۸ ۲-۳-۶- علاقه مایکون
- ۳۸ ۲-۳-۷- علاقه عام و خاص
- ۳۸ ۲-۳-۸- علاقه جنس
- ۳۸ ۲-۳-۹- علاقه آلیت
- ۳۹ ۲-۴- گفتاری در کنایه
- ۴۰ ۲-۴-۱- انواع کنایه به اعتبار مکنی عنه
- ۴۰ ۲-۴-۱-۱- کنایه از موصوف(اسم)
- ۴۰ ۲-۴-۱-۲- کنایه از صفت
- ۴۰ ۲-۴-۱-۳- کنایه از فعل یا مصدر
- ۴۰ ۲-۴-۲- انواع کنایه به لحاظ انتقال معنای مقصود
- ۴۰ ۲-۴-۲-۱- کنایه قریب
- ۴۱ ۲-۴-۲-۲- کنایه بعید
- ۴۱ ۲-۴-۳- انواع کنایه به لحاظ وضوح و خفا
- ۴۱ ۲-۴-۳-۱- تلویح
- ۴۱ ۲-۴-۳-۲- ایما
- ۴۱ ۲-۴-۳-۳- رمز

فصل سوم: بررسی صورخیال در دیوان ظهیر فاریابی

- ۴۳ ۳-۱- انواع تشبیه به لحاظ حسی و عقلی بودن طرفین در شعر ظهیر فاریابی
- ۴۳ ۳-۱-۱- حسی به حسی
- ۴۸ ۳-۱-۲- عقلی به حسی
- ۵۳ ۳-۱-۳- حسی به عقلی

۴۸عقلی به عقلی. ۳-۱-۴
۵۷انواع تشبیه به لحاظ افراد و ترکیب طرفین در شعر ظهیر. ۳-۲
۵۷مفرد به مفرد. ۳-۲-۱
۶۴مرکب به مفرد. ۳-۲-۲
۶۷مفرد به مرکب. ۳-۲-۳
۶۷مرکب به مرکب. ۳-۲-۴
۶۹تشبیه به لحاظ وجه شبه در شعر ظهیر. ۳-۳
۶۹تشبیه مفصل. ۳-۳-۱
۷۴تشبیه مجمل. ۳-۳-۲
۸۱تشبیه قریب. ۳-۳-۳
۸۸تشبیه بعید. ۳-۳-۴
۹۳وجه شبه حقیقی. ۳-۳-۵
۹۶وجه شبه خیالی. ۳-۳-۶
۱۰۳تشبیه به اعتبار ادات در شعر ظهیر. ۳-۴
۱۰۳تشبیه موکد. ۳-۴-۱
۱۰۸تشبیه مرسل. ۳-۴-۲
۱۱۳منابع الهام تشبیهات شعر ظهیر فاریابی. ۳-۵
۱۱۴انسان و امور مربوط به انسان. ۳-۵-۱
۱۱۶طبیعت. ۳-۵-۲
۱۱۶موضوعات و اجرام آسمانی. ۳-۵-۲-۱
۱۱۷زمینی. ۳-۵-۲-۲
۱۱۸طبیعت زنده. ۳-۵-۳
۱۱۸نبات و رستنیها. ۳-۵-۳-۱
۱۱۹حیوان. ۳-۵-۳-۲

- ۱۲۰ ۳-۵-۴ مفاهیم مجرد و انتزاعی
- ۱۲۱ ۳-۵-۵-۳ اشیاء، ابزار، بناها، ساختمانها و مصنوعات انسانی
- ۱۲۱ ۳-۵-۶ جواهر و سنگهای قیمتی
- ۱۲۲ ۳-۶-۳ تشبیه بلیغ
- ۱۲۳ ۳-۶-۱-۳ تشبیه بلیغ اضافی (اضافات تشبیهی):
- ۱۲۸ ۳-۶-۲-۳ تشبیه بلیغ غیر اضافی
- ۱۲۹ ۳-۷-۳ اجزای سازنده ترکیبات تشبیهی از نظر حسی و غیر حسی (عقلی) در شعر ظهیر
- ۱۳۹ ۳-۸-۳ «عصر ترک و سپاهیگری» بازمانده یک سنت اضافی در تشبیهات اضافی
- ۱۴۱ ۳-۹-۳ تشبیه مرکب
- ۱۴۶ ۳-۹-۱-۳ ساختار ظاهری تشبیهات مرکب
- ۱۴۷ ۳-۱۰-۳ تشبیه تفضیل
- ۱۵۰ ۳-۱-۳ تشبیه معکوس (مقلوب)
- ۱۵۱ ۳-۱۲-۳ تشبیه تمثیل
- ۱۵۳ ۳-۱۳-۳ تشبیه مفروق
- ۱۵۴ ۳-۱۴-۳ تشبیه جمع
- ۱۵۶ ۳-۱۵-۳ تشبیه ملفوف
- ۱۵۷ ۳-۱۶-۳ تشبیه تسویه
- ۱۵۸ ۳-۱۷-۳ جمع بندی مطلب
- ۱۶۱ ۳-۲-۳ استعاره
- ۱۶۲ ۳-۲-۱-۳ استعاره مکنیه (بالکنایه)
- ۱۶۳ ۳-۲-۱-۱-۳ استعاره مکنیه غیراضافی
- ۱۶۳ ۳-۲-۱-۱-۱-۳ ژرف ساخت استعاره مکنیه غیر اضافی
- ۱۶۳ ۳-۲-۱-۱-۱-۳ استعاره مکنیه فعلی
- ۱۶۵ ۳-۲-۱-۱-۱-۲ استعاره مکنیه ای که با صفت ساخته می شود

- ۱۶۶..... ۳-۲-۱-۱-۱-۳- استعارهٔ مکنیه‌ای که با خطاب ساخته شود
- ۱۶۷..... ۲-۱-۱-۲-۳- استعارهٔ مکنیهٔ اضافی (اضافهٔ استعاری).....
- ۱۶۷..... ۱-۲-۱-۱-۲-۳- استعارهٔ مکنیه از نوع تشخیص.....
- ۱۷۵..... ۲-۲-۱-۱-۲-۳- استعارهٔ مکنیه از نوع غیر تشخیص (جاندار انگاری).....
- ۱۷۸..... ۳-۱-۱-۲-۳- استعارهٔ مصرحه به اعتبار ملائم طرفین.....
- ۱۷۹..... ۱-۳-۱-۱-۲-۳- استعارهٔ مصرحه مرشحه.....
- ۱۸۰..... ۲-۳-۱-۱-۲-۳- استعارهٔ مصرحهٔ مجردة.....
- ۱۸۲..... ۳-۳-۱-۱-۲-۳- استعارهٔ مصرحه مطلقه.....
- ۱۸۴..... ۴-۱-۱-۲-۳- قریب و بعید بودن جامع.....
- ۱۸۸..... ۵-۱-۱-۲-۳- تحقیقی و تخیلی بودن جامع.....
- ۱۹۰..... ۶-۱-۱-۲-۳- جمع بندی مطلب:.....
- ۱۹۲..... ۳-۳- بخش سوم : مجاز.....
- ۱۹۲..... ۱-۳-۳- ذکر خاص و ارادهٔ عام.....
- ۱۹۵..... ۲-۳-۳- ذکر عام و ارادهٔ خاص.....
- ۱۹۵..... ۳-۳-۳- آلیت.....
- ۱۹۷..... ۴-۳-۳- ذکر جزء و ارادهٔ کل.....
- ۱۹۹..... ۵-۳-۳- ذکر کل و ارادهٔ جزء.....
- ۲۰۰..... ۶-۳-۳- ذکر محل و ارادهٔ حال.....
- ۲۰۲..... ۷-۳-۳- ذکر حال و ارادهٔ محل.....
- ۲۰۲..... ۸-۳-۳- لازمیت و ملزومیت.....
- ۲۰۴..... ۹-۳-۳- سببیت.....
- ۲۰۵..... ۱۰-۳-۳- جنسیه.....
- ۲۰۵..... ۱۱-۳-۳- ماکان.....
- ۲۰۶..... جمع بندی مطلب.....

۲۰۷ ۳-۴-بخش چهارم: کنایه
۲۰۷ ۳-۴-۱-تعداد و پراکندگی کنایات
۲۰۷ ۳-۴-۲-کنایه در اسم، صفت، فعل (مصدر)
۲۱۱ ۳-۴-۳-ساختمان کنایات
۲۱۲ ۳-۴-۴-تکرار کنایات
۲۱۳ ۳-۴-۵-منشأ الهام کنایات
۲۱۵ ۳-۴-۶-انواع کنایه از لحاظ وضوح و خفا
۲۱۶ ۳-۴-۷-کنایه و ایهام
۲۱۸ ۳-۴-۸-مجموعه کنایات
۲۳۱ ۳-۴-۹-جمع بندی مطلب
۲۳۲ نتیجه گیری
۲۳۵ منابع و ماخذ

فهرست جداول:

۱۵۹ ۳-۱۸-جداول بسامد انواع تشبیه در شعر ظهیر
۱۵۹ ۳-۱۸-۱-بسامد انواع تشبیه از لحاظ طرفین
۱۵۹ ۳-۱۸-۲-بسامد انواع تشبیه از لحاظ وجه شبه
۱۶۰ ۳-۱۸-۳-بسامد انواع تشبیه بلیغ
۱۶۰ ۳-۱۱۸-۴-انواع تشبیه به لحاظ شکل:
۱۹۱ ۳-۲-۱-۱-۷-بسامد انواع استعاره در شعر ظهیر
۱۹۱ ۳-۲-۱-۱-۷-۱-نمودار استعاره از لحاظ طرفین
۱۹۱ ۳-۲-۱-۱-۷-۲-نمودار انواع استعاره مصرحه
۲۳۱ ۳-۴-۱۰-نمودار بسامد انواع کنایه در شعر ظهیر فاریابی
۲۳۳ بسامد انواع صورخیال در دیوان ظهیر فاریابی

فصل اول

مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

به نام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه برنگذرد

موضوعات علم بیان، هسته مرکزی نقد ادبی را تشکیل می‌دهند. علاقه‌مندی به این مباحث مرا به سوی انتخاب این موضوع یعنی «بررسی صور خیال در شعر ظهیرالدین فاریابی» سوق داد. از سوی دیگر جاذبه شعری ظهیرالدین فاریابی، برانگیزاننده بود.

برای انجام این کار از بین نسخه‌های موجود، دیوان ظهیرالدین فاریابی (۱۳۸۰)، به تصحیح و تحقیق و توضیح امیر حسن یزدگردی؛ به اهتمام اصغر دادبه انتخاب گردید. در تدوین این پایان نامه، رسم الخط فارسی مصوّب فرهنگستان زبان و ادب فارسی، مدنظر بوده و کلیه مسائل نگارشی بر اساس کتاب آیین نگارش دکتر محمود فتوحی (۱۳۹۰) انجام شده است. اعداد داخل پرانتز که در پایان ابیات، ترکیبات و کنایات در متن پایان نامه آمده، عدد قبل از / شماره بیت و پس از آن شماره صفحه، دیوان ظهیرالدین فاریابی به تصحیح امیر حسن یزدگردی (۱۳۸۰) است.

۲-۱- اهمیت موضوع

اهمیت بررسی صورخیال یک اثر ادبی برای ناقدان شعر و ادبیات کاملاً روشن است، ما نکاتی را در این زمینه بیان می‌کنیم: با وجود این که در زمان ما بسیاری از تشبیهات، استعارات، مجازها و کنایات شاعران قرون گذشته فرسوده و کهنه شده‌اند؛ با این همه آشنایی با شکل‌های صورخیال سنتی و دریافت زیبایی‌های آن یک ضرورت است. به قول زرین کوب «درست مسیر تجدد با شناخت گذشته ادبی حاصل می‌شود. آگاهی از صورخیال آثار ادبی گذشته، ما را در ارزیابی آن آثار و شناخت بهتر ادب معاصرین یاری خواهد کرد؛ چرا که ادبیات امروز ایران، دنباله منطقی ادبیات گذشته ماست و اگر کسی تصور کند که بین این دو هیچ سنخیتی وجود ندارد؛ از رابطه حیاتی و درونی که همواره بین سنت و تحول هست، غافل مانده است» (زرین کوب، ۱۳۸۴: ۱۵).

شناخت صورخیال کلیدی است که با آن می‌توانیم به جهان تخیل شاعر وارد شویم و به میزان خلاقیت‌های هنری و اندوخته‌هایش پی ببریم. بنابراین برای شناخت ماهیت شعر و تخیل شاعر، پی بردن به جهان آفاقی و انفسی شاعر، درک و فهم سبک ادبی، تحولات سبکی، مهمترین گام واریسی عناصر خیال است. اهمیت این موضوع در شعر ظهیر فاریابی که شاعری بین سبکی و واسطه بین سبک خراسانی و عراقی است، دو چندان می‌باشد زیرا؛ «دقیقا حرکت سبک خراسانی به عراقی را در دیوان او می‌توان دید» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۱۱۹). از طرفی در آثار او دل بستگی اش به سبک کهن نمایان است و از طرفی دیگر به شکل آشکار تحت تأثیر سبک جدید قرار دارد و از بنیانگذاران سبک جدید (عراقی) معرفی شده است. همچنین او «واسطه میان انوری و سعدی در تکامل غزل شمرده می‌شود» (صفا، ۱۳۶۶: ۷۵۸).

بنابراین بررسی تغییرات صورخیال به عنوان جزء لاینفک شعر که پیوسته در حال دگرگونی می‌باشند، در شعر شاعری توانا مانند ظهیر فاریابی جذّابیتی خاص دارد. لذا انجام پژوهشی مستقل درباره صورخیال در شعر این شاعر ضروری به نظر می‌رسد. در این پژوهش صورخیال در دیوان اشعار ظهیر فاریابی در چهار مورد تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه بررسی می‌شود.

۳-۱- پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق شامل سه دسته آثار است:

الف- به صورت عام: شامل آن دسته آثاری که به زندگی، آثار و شعر ظهیر فاریابی پرداخته‌اند، مانند:

۱- لباب‌الباب، محمد عوفی؛ با مقدمه محمد قزوینی، تهران: ۱۳۸۹.

۲- تذکره الشعراء، دولت‌شاه سمرقندی، به سعی و اهتمام و تصحیح ادوارد براون، تهران: ۱۳۸۲.

۳- بهارستان و رسائل جامی، تصحیح اعلان خان افصح زاده، محمد خان عمراف و ابوبکر طهورالدین،

تهران: ۱۳۷۸

۴- تاریخ ادبیات در ایران و در قلمرو زبان فارسی، دکتر ذبیح‌الله صفا، جلد دوم، تهران: ۱۳۶۶.

۵- تذکره ریاض الشعراء، علینقی بن محمد علی واله داغستانی، تصحیح و تحقیق محسن ناجی نصر

آبادی، تهران: ۱۳۸۳.

ب- دسته دوم: آثاری که به بررسی صورخیال پرداخته‌اند، در این جا دو کتاب مبسوط مورد نظر بوده

است:

۱- کتاب مبسوط و مفصل صورخیال در شعر فارسی اثر شفیعی کدکنی که با نگاهی همه جانبه و دقیق صورخیال را از ابتدا تا پایان قرن پنجم بررسی کرده است، این کتاب دید کلی و تاریخی داد.

۲- کتاب مفصل صورخیال در شعر شاعران سبک خراسانی اثر یحیی طالبیان؛ نویسنده در این کتاب با دیدی جزئی‌نگر، موضوعی و همه جانبه شعر شاعران سبک خراسانی را مورد بررسی قرار داده است.

ج- به صورت خاص: مقالات و پایان نامه‌ها شامل:

۱- یزدگردی، امیر حسن (۱۳۳۶) در رسالهٔ دکتری خود تحت عنوان «تصحیح دیوان ظهیر فاریابی و بحث در آثار و حل مشکلات اشعار وی» نسخه‌ای مصحح و منقح از اشعار ظهیر فاریابی ارائه داده و به شرح احوال، آثار و حل پاره‌ای از مشکلات لغوی دیوان وی پرداخته است.

۲- نجفی، علی (۱۳۷۴) در پایان نامهٔ خود با نام «فرهنگ لغات و اصطلاحات دیوان ظهیر فاریابی و بحث در جنبهٔ ادبی و بلاغی» لغات و اصطلاحات دشوار ظهیر فاریابی را مورد نقد و بررسی قرار داده و به برخی از جنبه‌های بلاغی و ادبی نیز اشاره کرده است.

۳- پوریان، اصغر رضا (۱۳۷۸) در پایان نامهٔ خود با عنوان «بررسی غزلیات سنائی و انوری و ظهیر فاریابی بر اساس وزن و قافیه» وزن و قافیهٔ غزلیات این سه شاعر را بررسی و مقایسه کرده است.

۴- سجادی، ضیاءالدین (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «سبک شناسی نظم در قرن ششم (بخش ۳، آخرین بخش)» کلیاتی را دربارهٔ سبک شناسی نظم قرن ششم و اوایل قرن هفتم بر طبق اشعار خاقانی و ظهیر فاریابی مطرح کرده است.

۵- خسروی، مجید(۱۳۸۹) در مقاله‌ای به نام «بررسی رفتارهای اجتماعی و باورهای مردمی در دیوان ظهیر فاریابی» به بررسی مسائل اجتماعی و باورهای عمومی و رواج خرافات رایج در بین مردم زمان شاعر پرداخته است.

۴-۱- اهداف تحقیق

- ۱- مشخص نمودن میزان تأثیر گذاری صورخیال در انتقال مفاهیم و زیبایی شعر ظهیر فاریابی
- ۲- تعیین بسامد صور خیال در شعر ظهیر فاریابی
- ۳- بررسی میزان دل‌بستگی ظهیر فاریابی به سبک خراسانی و تمایل آن به سبک عراقی از منظر مباحث بیانی

۵-۱- سوالات تحقیق

- ۱- مهمترین انواع صورتهای خیال در اشعار ظهیر فاریابی کدام است؟
- ۲- ظهیر فاریابی در بین انواع صورخیال بیشتر به کاربرد کدام یک تمایل داشته است؟
- ۳- آیا شعر ظهیر با توجه به کاربرد صور خیال بیشتر مبتنی بر سبک خراسانی است یا عراقی؟

۶-۱- روش تحقیق

این پژوهش به روش سندکاوی و کتابخانه‌ای انجام گرفته و مطالب آن به شیوه توصیف، طبقه‌بندی و استنباط بیان شده است. از بین نسخه‌های مختلف، دیوان ظهیرالدین فاریابی(۱۳۸۰)، تصحیح و تحقیق و توضیح امیرحسین یزدگردی؛ به اهتمام اصغر دادبه انتخاب گردید. این نسخه حدود ۴۷۰۰ بیت دارد و شامل قصاید، قطعات، غزلیات، رباعیات، ترکیبات و مثنویات است.

ابتدا با خواندن تمامی اشعار، تشبیهات، استعارات، مجازها و کنایات استخراج گردید و فیش برداری شد. سپس انواع مختلف آنها دسته‌بندی شده و بر اساس مبانی نظری که در فصل اول آمده، مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

۷-۱- زندگی نامه و شعر ظهیرالدین فاریابی

ظهیر الدین ابوالفضل طاهر بن محمد فاریابی شاعر استاد و سخن سرای بلیغ پایان قرن ششم است. نام ظهیر را همه تذکره نویسان طاهر و کنیه‌اش را ابوالفضل نوشته‌اند و لقب وی ظهیرالدین بوده، گویا نام شعری‌اش مشتق از همین کلمه باشد. پدر ظهیر، محمد نام داشته و از خاندانی صاحب فضیلت بوده است. چنان که در شعری گفته است:

منم که بر رخ گیتی چو روز مشهور است همه فضیلت پدرم و مناقب پدرم

(فاریابی، ۱۳۸۰: ۱۳۲).

در جای دیگر به جهدی که پدرش در راه تربیت وی داشته اشاره می‌کند و می‌گوید:

- تنعمی که من از فضل در جهان دارم همه جفای پدر بود و سیلی استاد

(همان: ۵۸/۹).

مولد او فاریاب «از اعمال جوزجانان بلخ و در مغرب جیهون بود و آن را فیریاب می‌گفتند و شش منزل تا بلخ فاصله داشت» (صفا، ۱۳۶۶، ج ۲: ۷۵۱). ظهیر خود در قطعه‌ای به این امر اشاره می‌کند:

چون من از فاریاب مسکن خویش سوی این مرتفع جناب رسم

(فاریابی، ۱۳۸۰: ۲۱۷/۳).